

EHTİYAQLAR İYERARXİYASINDA VƏ FİZİKİ TƏRBIYƏNİN YARANMASI HAQQINDA ƏSAS NƏZƏRİYYƏLƏRDƏ TƏKMÜBARİZLİYİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

baş müəllim RUFƏT ƏKBƏROV

rufat-akperov@rambler.ru

baş müəllim MİRDAMƏD ALİYEV

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
“Bədən tərbiyəsi və idmanın nəzəriyyəsi və metodikası” kafedrası

Xülasə: «Ehtiyaqlar iyerarxiyasında və fiziki tərbiyənin yaranması haqqında əsas nəzəriyyələrdə təkmübarizliyin inkişaf xüsusiyyətləri» adlı məqalədə insan cəmiyyətinin ayrı-ayrı tarixi mərhələlərində müxtəlif təkmübarizlik növlərinin inkişaf məsələləri öz əksini tapmışdır. Fiziki tərbiyənin yaranması haqqında əsas nəzəriyyələrə və təkmübarizliyin inkişaf xüsusiyyətlərinə ehtiyaqlar piramidası nöqtəyi-nəzərilə baxılmışdır. Qeyd edilmişdir ki, təkmübarizliklər (döyüş sənətləri) bütün dünyada müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında inkişaf edir. Müxtəlif ölkələrdə özünəxas üslub və istiqamətlər formalaşmışdır, lakin təkmübarizliyin bir çox növ və sistemlərində qayda və milli ənənələrin həddindən artıq çox olması gerçək təkbətək döyüşdə texniki-taktiki arsenalın tətbiqinin effektivliyinə mənfi təsir göstərir. Beləliklə, ənənəvi məktəb nümayəndələrinin qaydalara bağlılığı, yarışlarda texniki-taktiki potensialın reallaşmasına mənfi təsir göstərir.

Açar sözlər: inkişaf, təkmübarizlik, tələbat, növ, üslub, tarixi mərhələlər, fiziki tərbiyənin yaranma nəzəriyyəsi.

Fiziki tərbiyə və təkmübarizlik tarixdən əvvəlki zamanlarda yaranmış və insanın həyatda yaşaması və özünün şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün göstərdiyi mübarizəni əks etdirir (xüsusilə də, insan cəmiyyətinin yarandığı mərhələdə).

İnsanlar həyatları üçün vacib olan fiziki keyfiyyətləri, bacarıq və vərdisləri: yaranmış təhlükəli vəziyyətlərə anında tam uyğun şəkildə reaksiya göstərmək üçün cəldlik və çeviklik kimi fiziki keyfiyyətləri (məsələn, açıq ərazidə olduqları halda); sağlamlıqları və (və ya) həyatları üçün vacib olan özünümüdafiə və müxtəlif vəziyyətlərin modelləşdirilməsi (standart, müəyyən ssenari üzrə əvvəllər baş vermiş və qeyri-standart: təhlükəli, ekstremal), qəfildən edilən hücumlara, məsələn, vəhşi heyvanın hücumunu dəf etmək məqsədilə müəyyən davranış algoritmi inkişaf etdirməyə başladılar.

İctimai inkişafın tarixi mərhələsindən, iqtisadi, geosiyasi və digər səbəblərdən dolayı təkmübarizliyin müxtəlif növləri yaranır və inkişaf edirdi. Sınıf cəmiyyətin meydana çıxması ilə əlaqədar olaraq, ictimai

münasibətlərdə, dəyişikliklər baş verməyə başlamış, həmin dövrün tələblərinə cavab verən hərbi-fiziki hazırlıq sistemi yaradılır, hazırlığın üstünlükləri, əsas istiqamətləri, forma və metodları dəyişirdi [10, 11, 16, 17].

Təkmübarizliyin inkişafı obyektiv (məsələn, düşmən əhatəsi, daim təhlükə hissi və aqressiv qonşu və ordulara qarşıdurma zərurəti) və subyektiv səbəblər (hakimiyyət, asan qazanc, başqa xalqları və ölkələri istila və özünə tabe etmək istəyi) üzündən baş verirdi. Və yaxud, məsələn, hal-hazırda, təkmübarizliyin müəyyən növünə şəxsi rəğbət bəsləyən və ya bu növü təbliğ edən insanlara əsaslanaraq təkmübarizliyin bu növünü tətbiq etmək və inkişaf etdirmək üçün rəhbərin (komandirin, nazirin) subyektiv qərarı.

İnsan təkmübarizliklə müxtəlif səbəblərlə məşğul olur və ya məşğul olmaq istəyir. Onun müxtəlif texnikaya (tullama və ya zərbə) olan psixoloji münasibətindən çox şey asılıdır. Bu, eyni zamanda, dəbə verilən dəyərdən irəli gələ bilər (müəyyən istiqamətlərdə). Məsələn, keçən əsrin 80-ci

illərində karateyə və şərq təkmübarizliyinin digər növlərinə çox böyük bir maraq müşahidə olunmuşdur.

Əgər təkmübarizliyə göstərilən münasibətə motivasiya və tələbatlar iyerarxiyası prizmasından baxsaq, o zaman müəyyən qanunauyğunluqları aydın görmüş olarıq. Səbəblər tələbatlardan doğur və insan fəaliyyətinin istiqamətini müəyyən edir. Hal-hazırda təkmübarizliklə məşğul olmağın əsas səbəblərinə aşağıdakıları aid etmək olar [8, 9]: fiziki kamillik (öz inkişaf tempini sürətləndirmək, öz çevrəsində layiqli yer tutmaq, tanınmaq və hörmət qazanmaq); rəqabət (başqalarından seçilməyə, öz çevrəsində özünü təsdiq etməyə səy göstərmək, lider olmaq); bənzətmə (idman fəaliyyətində böyük nailiyyətlər əldə edən və ya xüsusi keyfiyyətlərə malik olan kumirinə oxşamaq səyi); idman (idmanda əhəmiyyətli dərəcədə nəticələr əldə etmək səyi); prosessual (diqqət prosesinin özünə yönəlmiş olduğu halda). Eyni zamanda, dostluq həmrəyliyi (dostlarla birlikdə olmaq, onlarla ünsiyyət qurmaq) və məcburiyyət (dərslər almaq zərurəti, məsələn, zaçot üçün və ya valideynlərin təkidi ilə) və yaxud tədris proqramının tələblərini yerinə yetirmək kimi səbəblər az səmərəlidir və istənilən nəticəni vermirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, texniki tərəqqi zamanı və odlu silahın müxtəlif növünün mövcud olduğu bir dövrdə təkmübarizliyin inkişaf etdirilməsi kifayət qədər aktual məsələ olaraq qalmaqdadır, belə ki, özünü müdafiə fəndlərini bilən, bərabər şərtlər altında, özünü, yaxınlarını müdafiə edə bilər və ya qarşıya qoyulmuş vəzifəni, praktiki olaraq, istənilən zaman və istənilən yerdə yerinə yetirə bilər.

Təkmübarizliyin müxtəlif növlərinin və «döyüş sənəti» adlanan növünün yaranması da aktual məsələdir, bu növləri də ən çox, təbii əhəmiyyətə və praktiki dəyərə malik olan sistemlərə deyil, milli ənənələrin yenidən yaranmasına aid etmək olar [1].

Tədqiqatın məqsədi: təkmübarizliyin müxtəlif növlərinin inkişaf xüsusiyyətlərini tələbatlar iyerarxiyasının və müxtəlif tarixi dövrlərdə fiziki tərbiyənin əsas yaranma nəzəriyyəsinin prizmasından açığa almaq.

Material və tədqiqat metodları. Fiziki tərbiyənin və təkmübarizliyin yaranma tarixinə dair məsələləri və onun inkişaf xüsusiyyətlərini işıqlandıran elmi-metodiki ədəbiyyatın təhlili, pedaqoji müşahidələr, sintez, ümumi nəticə.

Hal-hazırda fiziki tərbiyənin yaranmasına dair aşağıdakı nəzəriyyələr mövcuddur:

1. Oyun nəzəriyyəsi (Şiller, Byüxer, Qross (Almaniya), Spenser (İngiltərə), Leturno (Fransa). Bu nəzəriyyəyə əsasən, insan əmək sayəsində inkişaf etmişdir, əmək prosesi isə oyundan yaranmışdır. Oyun fəaliyyəti mədəniyyətin, eləcə də, fiziki tərbiyə və idmanın yaranmasına imkan yaratmışdır. Oyun fiziki inkişaf formasıdır, orqanizmin möhkəmləndirilməsinə, insanın fiziki keyfiyyətlərinin təkmilləşməsinə kömək edir [1, 6, 11, 16].

2. Əmək nəzəriyyəsi bədən tərbiyəsi və idmanın müasir növlərinin əksəriyyətinin öz başlanğıcını əmək fəaliyyətindən götürdüyünü hesab edir ki, bu proses müddətində də insan daim öz vərdişlərini inkişaf etdirmək və fiziki keyfiyyətlərini təkmilləşdirmək məcburiyyətində olmuşdur [1, 5, 10, 16]. İnsanlar əmək fəaliyyətinə hazırlıq üçün çalışmaları düşünür, əvvəlcədən hazırlıq və məsələn, ovçuluq nəticələri arasında əlaqə yaradırdılar [1, 11, 17].

3. Magiya nəzəriyyəsi (banilər – Q. Reynak (İngiltərə), K. Dim və V. Kerbe (Almaniya), B. Jillet (Fransa) tərəfdarları fiziki hərəkətlərin və oyunların kult və heyvanabənzər mənşəli olduğunu iddia edirlər. Magiya ayinləri prosesində təkrarlanan hərəkət fəaliyyət müəyyən bacarıq və vərdişlərin öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir [16].

4. Amerikalı alim Q. Spenser irəli sürmüş olduğu artıq enerji (bioloji) nəzəriyyəsi ilə göstərmişdir ki, ibtidai insanda artıq enerji müxtəlif hərəkət fəaliyyət (oyun, rəqs) hesabına əmələ gəlirdi. Bu nəzəriyyənin əsas müddəası fiziki tərbiyənin bir növ bioloji instinktin təzahüründən ibarət olmasıdır [16].

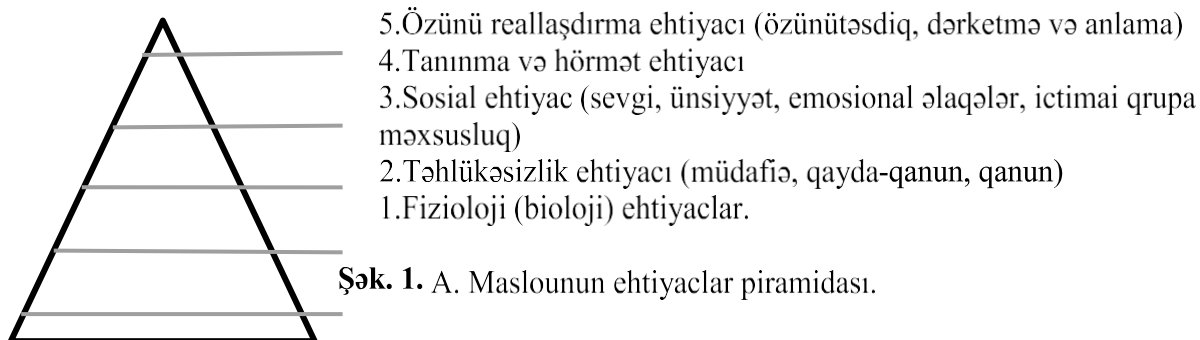
5. Müharibə nəzəriyyəsi (bani – E. Berk) göstərir ki, müharibəyə hazırlıq fiziki keyfiyyətlərin inkişafına və vacib olan hərəkət fəaliyyətinin öyrədilməsinə yönəldilmişdir.

fəaliyyətin xüsusi növünün ayırd edilməsinə imkan vermişdir. Təhlükəsizlik baxımından ehtiyac nəzəriyyəsi. Təhlükəsizliyə olan tələbat praktiki olaraq insanın yarandığı dövrdən mövcuddur. Ehtiyaclar iyerarxiyasında bu, ilk (baza) tələbatdır. Bu nəzəriyyəyə əsasən, insanın həyat mübarizəsi özünün şəxsi təhlükəsizliyindən, eləcə də ailə üzvlərinin (qəbilə icması), kollektivinin, millətinin, ölkəsinin təhlükəsizliyindən ibarətdir. Hərbi əməliyyatların (müdafiə və ya hücum) gedişində insan, bir qayda olaraq, ilk növbədə öz şəxsi təhlükəsizliyi barədə düşünür və təhlükəsizliyini hər cür təmin etməyə çalışır. A. Maslou qeyd edirdi ki, baza tələbatları (əsas etibarilə) təmin edildiyi halda, insan digərlərinin, daha yüksək tələblərin

həyata keçirilməsinə başlayır [14]. Buradan da, belə nəticə çıxarmaq olar ki, təhlükəsizlik tələbatı birinci, oyun, əmək və digər səbəblər ikinci yerdə gəlir. Beləliklə, insanın yaşamasının qanunauyğunluqlarını və şərtlərini diqqət edən təhlükəsizlik tələbatı nəzəriyyəsi fiziki tərbiyənin yaranmasında və inkişafında əsas, birinci səbəb kimi nəzərdən keçirilməlidir.

İnsan fəaliyyəti müxtəlif tələbatların – hal-hazırkı vaxt üçün vacib olan müəyyən fəaliyyət formalarının həyata keçirilməsi üçün məqsədlərin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Tələbatların, səbəblərin və yolların analizi insanların fəaliyyət səbəblərini izah etməyə imkan verir [8, 14].

Şəkil 1-də A. Maslounun ehtiyaclar (tələbatlar) piramidası təqdim edilmişdir.

Şəkil 1. A. Maslounun ehtiyaclar piramidası.

Səbəblər, həvəsləndirici amillər kimi, davranışın istiqamətini müəyyən edir və insanın müəyyən məqsədə doğru yönəlmiş fəaliyyətinə hazırlığını əks etdirir. Səbəblər, məmnunluğun ardıcılıq dərəcəsinə görə, birinci və ikinci dərəcəli səbəblərə bölünürlər. Birinci dərəcəli səbəblər çox cəhətdən insanın davranışını müəyyən edir. Bu səbəblərə, fizioloji (bioloji) və təhlükəsizlik (insan həyatının qorunmasına yönəldilmiş) ehtiyaclarının təminatı ilə əlaqədar olan birləşdirici məqsədlər aiddir.

İkinci dərəcəli səbəblər (tanınma, hörmət və özünüifadə) şəxsiyyətin inkişafına və kamilləşməsinə imkan verir. Birinci dərəcəli ehtiyaclar təmin edildikcə, ikinci dərəcəli ehtiyaclar ön plana keçir [8, 14].

İnsan ehtiyacları (anadangəlmə və ya əldə edilmiş) birinciliyə və ya üstünlüyə görə iyerarxiya sistemi üzrə təşkil olunur. A. Maslounun «Ehtiyaclar piramidası»na əsaslanaraq, S. Zanyuk (Zanyuk, 2002) döyüş sənəti ilə (təkmübarizliklə) məşğul olan insanın ehtiyaclarının: fizioloji ehtiyacları (fiziki hazırlıq sistemindən ibarət); təhlükəsizlik və müdafiə ehtiyacları (özünü müdafiə fəndləri kompleksi); emosional əlaqələr ehtiyacları (idman prosesində və onunla bağlı fəaliyyətdə); özünə hörmət, özünü təsdiq ehtiyacları (özünü təsdiq etmək səyi, peşəkar idman, sosial stratifikasiya); özünü reallaşdırma və ya özünü təkmilləşdirmə (həyat fəlsəfəsinə yüksəlmiş təkmübarizlik) ehtiyacı təminatını

əks etdirən «İdman nailiyyətlərin piramidası»nı təklif edir.

Hər bir tarixi dövrün: Qədim dünya, Orta əsrlər, Yeni və Ən yeni dövrün təkamülü təkrar olunmazdır və hər konkret tarixi dövrdə bəşəriyyətin inkişafına cavab verir [5, 10, 16].

Təkmübarizlik elementləri ilə yanaşı, fiziki tərbiyənin yaranması insan cəmiyyəti tarixinin ən ilkin dövrünə təsadüf edir. Fiziki tərbiyənin elementləri ibtidai cəmiyyətdə yaranmışdır. İlk ehtiyacların təmin edilmə prosesində (yeməyin əldə edilməsi), xarici mühitdən gələn daim təhlükə şəraitində (şəxsi təhlükəsizliyin təminatı) insan fiziki tərbiyə vasitələrindən və təkmübarizliyin elementlərindən istifadə etməyə başladı. Bu da, insanların çalışmaları, ilkin hazırlığın, məqsədyönlü məşğələlərin (təlim) keçirilməsinin vacibliyini şüurlu surətdə dərk etməsinə gətirib çıxardı [1, 5, 16, 17].

Fiziki tərbiyənin inkişaf prosesi tədris insanlarının şüurlu olaraq istifadə etməyə başladığı fiziki tapşırıqların, gülüş fəndlərinin (əlbəyaxa döyüşü) ayırd edilməsinə gətirib çıxardı. Məsələn, ciddi fiziki sınaq hesab edilən ovçuluqdan əvvəl, insanlar ən vacib hərəkətləri dəfələrlə təkrar edirdilər; canlı hədəflər müqəvvalarla əvəz edilirdi, xüsusi ovçuluq avadanlıqlarından istifadə edilirdi [16]. Beləliklə, insanlar öz şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə özünümüdafiə fəndlərini öyrənirdilər.

İbtidai icma quruluşunun dağıldığı dövrdə müxtəlif münasibətlər baş verirdi, güc qarşılıqlılaşması isə tayfalar arasında münasibətlər formasına çevrilirdi, bu səbəbdən, hərbi-fiziki hazırlıq elementləri ortaya çıxır və inkişaf edirdi [10]. Şəxsi mülkiyyətin meydana gəlməsi ilə fiziki tapşırıqlar daha çox hərbi hazırlığa yönəldilmişdir. Böyüməkdə olan nəslin həyata tutulması və icmanın yaşlı üzvlərinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi, ova, müharibəyə hazırlıq üçün fiziki tərbiyədən istifadə edilirdi [10, 16]. Bu həmçinin, tarixi dövrdən asılı olmayaraq, ən çox təhlükəsizlik ehtiyacı ilə bağlı idi.

Quldar cəmiyyətində maddi və mənəvi mədəniyyətin bütün sahələrində, eləcə də sinfi xarakter almış və əsas etibarilə, hakim sinfin maraqlarına xidmət edən fiziki tərbiyə sahəsində öz əksini tapmış ictimai münasibətlər

quruluşunda dəyişikliklər baş vermişdir. Bütün quldar dövlətlərində fiziki tərbiyə və hərbi-fiziki hazırlıq sistemləri yaranır, təkmübarizliyin müxtəlif növləri ortaya çıxır və inkişaf edir, idman yarışları sistemi yaranırdı [5, 10, 16].

Qədim Çində fiziki tərbiyə sahəsində özlərinin ideallar sistemi formalaşmışdır. Çin dünyaya təkmübarizliyin (döyüş sənətinin) bir çox növlərini bəxş etmişdir. Uşunun ilk dəfə meydana çıxması, Çin tarixçilərinin qeyd etdikləri kimi, e.ə. VI əsrə təsadüf edir [7]. E.ə. 2698-ci ildə «Kunfu» kitabı yazılmışdır, bu kitabda ilk dəfə müalicəvi gimnastikanın, ağrıkəsici massajın, ritual və hərbi rəqslərin müxtəlif hərəkətləri sistemləşdirilmişdir. Yumruq döyüşü məşğələlərində əsas vurğu rəqibi öz aqressiv fikrindən imtina etməsinə vadar etmək üçün fiziki və mənəvi cəhətdən taqətdən düşməsinə yönəldilmiş müdafiə hərəkətlərinin səmərəliliyinə edilirdi. [2, 12, 15].

Fiziki tərbiyə öz inkişafının ən yüksək səviyyəsinə e.ə. VIII–IV əsrlərdə Qədim Yunanıstanda quldarlıq münasibətlərinin inkişaf etdiyi bir dövrdə nail olmuşdur. İqtisadi, siyasi və mədəni inkişafdan, hərbi və tərbiyə sisteminin düzgün təşkilindən asılı olaraq, bu və ya digər yunan dövlətində fiziki tərbiyənin vəzifələri, vasitələri, formaları və metodları müəyyən edilirdi.

Yarıqların və Olimpiya oyunlarının keçirilməsi cəmiyyət həyatının maddi vəziyyətindən, onun siyasi, mədəni və hərbi cəhətdən inkişafından asılı idi. Yarıqların hazırlıq metodları və tərzini o dövrün hərbi sənətinin xüsusiyyətləri və insanın fiziki imkanlarının mistik təsəvvürü ilə müəyyən olunurdu. Onların yaranmasının əsas səbəblərindən biri hərbi-fiziki hazırlıqda aristokratiyanın üstünlüyünün nümayişi və döyüşçülərin tərbiyə edilməsinə olan ehtiyac idi [4, 5].

İstənilən döyüş zərbələrinin və fəndlərinin istifadəsinə, eləcə də qollara və ayaqlara ağrıverici fəndlərin tətbiqinə icazə verilən pankration haqqında ilk məlumata e.ə. 648-ci ildə təsadüf edir. Lakin Makedoniyalı İsgəndər dəyənəkdən istifadə edən döyüşçülərə üstünlük verir, yumruq döyüşü

və ya pankration ilə məşğul olanlara dəyər vermirdi.

Əgər yarışlarda yaxın döyüş əksər hallarda qalibi müəyyən edirdisə, döyüşçülər üçün isə bu, ümidverici hal deyildi. Yunanlar kompleks hazırlığın üstünlüklərinə yüksək qiymət verirdilər. Əgər bu faktları ehtiyaclar piramidası prizmasından nəzərdən keçirsək, o zaman qeyd etmək lazımdır ki, yunanlar tətbiqi fiziki hazırlığın üstünlüklərini dərk edir və öz döyüşçülərinin hərbi hazırlığının artırılmasına, hazırlıq səviyyəsinin praktikada effektiv reallaşmasına xüsusi diqqət verirdilər (döyüşdə).

Qədim Roma dünyaya fiziki tərbiyənin klassik sistemini təqdim etmişdir və mövcud olduğu hər bir tarixi dövr üçün fiziki tərbiyənin özünəməxsus inkişaf xüsusiyyətləri olmuşdur.

Çarlıq dövründə ritual mərasimlər və hərbi qüvvənin nümayişi ilə müşayiət olunan yarışlar təşkil edilirdi. Respublika dövrü isə istila yürüşləri və hərbi hazırlığa verilən üstünlük ilə xarakterizə olunurdu. III minillikdə amansız qladiator döyüşləri keçirilirdi, bu döyüşlər də, zamanla hakimiyyət uğrunda mübarizə üsullarından birinə çevrilmişdir. Hakimiyyət nümayəndələri üçün camaatı çörəkdən məhrum etmək, onu tamaşalardan məhrum etməkdən daha təhlükəsiz idi. Amansız döyüşlər, hazırlığın amansız metodları və davamlı təhlükə (ölüm qorxusu) qladiatorları üsyanlara qaldırırdı. Bu fakta təhlükəsizlik ehtiyacı baxımından baxmış olsaq, qeyd etməliyik ki, zadəganlar hakimiyyət uğrunda mübarizədə xalqın çaxnaşmasından (dəvriilməkdən) qorxurdular və yüksək səviyyədə təşkil edilmiş döyüşçü dəstələrinə malik olmaqla, öz rəqiblərini əzirdilər. Digər bir tərəfdən şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək, növbəti döyüşdə qurbana çerilməmək üçün, ölüm qorxusu qarşısında qladiatorları daha çox məşq etməyə, daha yaxşı və güclü olmağa məcbur edirdi.

İmperator dövrü birinciliklər və üstünlüklərin yerdəyişməsi ilə xarakterizə olunur. Muzdlu ordunun mövcudluğu nəticəsində hərbi-fiziki hazırlığa ehtiyac duymayan Roma zadəganlığı əyləncələrə qapılırdılar. Fiziki tərbiyə nümunəvi xarakter alır və xalqın əyləncələrə olan tələbatının təmin olunmasına yönəlirdi [5, 10, 16].

Roma imperiyası dövrünün sonunda əyləncəli tamaşaların müddəti ildə 175 günə çatırdı. Bir çox şəhərlərdə, müxtəlif xalq tamaşalarını nümayiş etdirmək üçün çox böyük qurğular və amfiteatrlar tikilirdi. Nəticədə, bu hadisələr quldarlıq cəmiyyətinin böhranına və fiziki tərbiyənin quldarlıq sisteminin tənəzzülünə gətirib çıxardı. Roma imperiyasının tənəzzülü dövründə stadion və sirkələr xalq üsyanlarının məkanına çevrildi. Qədim Romada fiziki tərbiyənin özünəməxsus inkişafı fiziki tərbiyə tarixində dəyərli bir təcrübədir. Respublika dövründə hərbi-tətbiqi sistem kimi yaradılmış olan, sonradan xalq kütlələrini bir-birindən təcrid edə biləcək, onları bir-birinin üzərinə saldıracaq siyasi mübarizənin vasitəsinə çevrilmiş, hakim siniflə qullar arasında bir növ bufer rolunu oynamışdır [5, 10, 16].

Orta əsrlərdə fiziki tərbiyənin inkişafı feodal quruluşunun və dinin ilahiyyət nəzəriyyəsinin təsir xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq nəzərdən keçirilir. Kübar feodalların fiziki tərbiyə normaları onların həyatı üçün mühüm olan, daxili müharibələr və hərbi əməliyyatlarla bağlı olan yüksək fiziki tələblərlə müəyyən olunurdu.

Döyüşçülərin və zadəganların fiziki tərbiyə sistemləri, əsas etibarilə, onların statusunun möhkəmləndirilməsinə, onların əsilzadə mənşəyinin vurğulanmasına yönəldilmişdir [5, 10, 16].

Ritsar tək mübarizliyi bir sıra mərhələlərdən keçmiş, bu mərhələlərdən də hər biri tək bətək döyüş texnikasının özünəməxsus, eləcə də, ritsarların dünyagörüçü ilə bağlı idi. Ən parlaq ideya «bərabər qüvvələrin döyüşü» və prinsip isə «ən yaxşısı, şərəfsizliklə qalib gəlmək deyil, alicənablıqla döyüşüb, təmiz oyunda məğlub olmaqdır». Ritsar turnirləri IX əsrdə Fransada meydana çıxmış və bütün Avropa üzrə yayılaraq təxminən 700 il mövcud olmuşdur. Avropalılar silah (qılınc) daşımağı buraxdıqdan sonra tək mübarizliyin fransız savat növü ortaya çıxmışdır, bu növdə də qərb boksunun elementlərindən, ayaqla zərbələrdən, eləcə də açıq ovucla və barmaqlarla ağır nöqtələrinə zərbələrdən, ayaqla, dizlə zərbələrdən və geniş surətdə

badalaqlardan istifadə edilirdi. Müasir ingilis boks, bir idman növü kimi, rəsmi olaraq 1719-cu ildə qəbul edilmişdir. 1751-ci ildə İngiltərədə boks üzrə dünyada birinci beynəlxalq görüş keçirilmişdir.

Qədim Şərq ölkələrinin mədəniyyəti bir-birilə sıx əlaqədar idi. Müasir Yaponiya karatesi Okinavadan, Rüküyü arxipelaqının ən böyük adasından gəlmişdir. XIII əsrdə Çin, Yaponiya və Koreyadan bir çox qaçqınlar canlarını adadakı siyasi təqiblərdən qurtarırdılar. XIV əsrdə Okinava karatesi inkişaf etməyə başlamış və bir çox yeni (çinlilərinkindən fərqli) üslub və istiqamətlər yaradılmışdır [2].

XV minilliyin 30-cu illərində silah daşınmasına qadağan qoyulmuşdur. Yaponiya və Okinavada Xidzesinin fərmanından sonra (1588-ci ildə) «qılınc ovu» (katana qarı) keçirilmişdir. Soyuq silahın saxlanması və daşınmasına görə ölüm cəzası kəsilirdi. O zaman kempo mərkəzləri yaradılmağa başladı. Eləcə də, karate-do məşhur məktəbləri meydana çıxdı və karatenin döyüş sənətindən, fiziki təlimdən və fəlsəfədən ibarət olduğu qeyd olunurdu. Yaponiyada eləcə də: ciu-citsu (ciu-citsu – silahsız və silahla aparılan döyüş sənətidir), cüdo döyüşü (elastik/yumşaq yol), aykido (ruh harmoniyasına yol), karate Kiokusinkay və digər növlər yaranmış və inkişaf edirdi [2, 7, 12, 15].

Davamlı müharibələr şəraitində Azərbaycan xalqının əcdadları azadlıq uğrunda və öz vətənlərinin müstəqilliyi uğrunda fasiləsiz mübarizə aparır, yüksək səviyyədə fiziki hazırlıq, effektiv özünümüdafiə texnikasını nümayiş etdirirdilər. Azərbaycanda yaranmış və geniş yayılmış «güləş» təkcə əyləncə deyildi, döyüşçülərin fiziki hazırlığında çox böyük rol oynayırdı. Azərbaycanda «pəhləvanlar» xalq arasında böyük hörmətə malik idilər. Döyüş zamanı düşmən tərəflərin pəhləvanları bir araya gəlirdilər. Bu döyüşdə qalib gələn pəhləvan döyüşün nəticəsini həll edirdi. Bu amil hökmdarları pəhləvanların hazırlığına çox ciddi diqqət yetirməyə məcbur edirdi.

Güləşin elementləri döyüş rəqslərindən və silahlı oyunlardan, eləcə də, təkmübarizliyin müxtəlif növlərindən: yumruq döyüşlərindən, cəngavər turnirlərindən, qılıncoynatmadan

ibarət idi. Milli Azərbaycan Tarix Muzeyində üzərində qızılla həkk olunmuş ovçuluq və döyüş səhnələri olan dəbilqə saxlanılır.

Yeni tarixin Birinci və İkinci dünya müharibələri arasındakı dövrdə və müharibədən sonrakı dövrdə fiziki tərbiyə, müxtəlif ölkə və dövlətlər qruplarında yaranmış siyasi və iqtisadi şərtlərdən sıx asılı olaraq inkişaf edirdi. Dövlətdə aparılan ümumi islahatlar fiziki hazırlığın yeni sistemlərinin və təkmübarizliyin müxtəlif növlərinin yaranmasına təsir göstərirdi, müharibədə məğlubiyyət nəticəsində qoşunların döyüş və fiziki hazırlığında çatışmamazlıqlar müşahidə olunurdu [6, 10, 17].

Yeni və Ən Yeni dövrlər sənaye çevrilişi, hərbi işdə, mədəniyyət, elm və digər sahələrdə nailiyyətlərin təsiri nəticəsində; fiziki tərbiyə və təkmübarizliyin yeni sistemlərinin meydana çıxması ilə; idman federasiyalarının, milli olimpiya komitələrinin, beynəlxalq idman birliklərinin yaranması ilə baş verən fiziki tərbiyə və idman sahəsində tərəqqi ilə xarakterizə olunur.

Təkmübarizliyin müxtəlif növlərinin inkişafının tarixi icmalı, əsas rəqib hücumçunun əks-müqavimət gücündən onun özünə qarşı istifadə etmək prinsipindən ibarət olan Viktor Spiridonovun, Vasiliy Oşepkovun, Nil Oznoşinin, Anatoliy Xarlampiyevin sambosunun Morixey Uesibanın aykidosundan (50-ci illər) əvvəl yarandığını (XX əsrin 20-ci illərində) iddia etməyə əsas verir. V.S. Oşepkov Yaponiya, Çin, Avropanın döyüş sənətinin elementlərindən ibarət olan bir sistem yaratmışdır, mütəxəssislər məhz onun məktəbinin sambonun müasir idman bölməsinin əsasını təşkil etdiyini qeyd edirlər. 1923-cü ildən etibarən sambo döyüşü «Dinamo» cəmiyyətində təkmübarizliyin əsas növü olmuş, 1938-ci ildə SSRİ-də rəsmi olaraq qəbul edilmiş, 1966-cı ildən etibarən isə dünyada tanınmışdır [3, 13, 18].

Bir sıra nüfuzlu mənbələr qeyd edirlər ki, sambonun baniləri V.A. Spiridonov, V.S. Oşepkov, N.N. Oznoşin, İ. Soloneviç və başqaları ciu-citsu, cüdo, eləcə də həm şərq

(uşu, karate), həm də qərb – ingilis boksı və fransız savatı kimi digər növləri öyrənmiş və məşq etdirmişlər. Yuxarıda adları qeyd edilmiş mütəxəssislərin dərc edilmiş işləri buna sübutdur: «Ciu-citsu sistemi üzrə silahsız özünümüdafiə dərsləri» (V.A. Spiridonov, 1927); «Əlbəyaxa döyüş sənəti», ingilis və fransız boksı, Amerika sərbəst güləşi – ketç və yaponiya ciu-citsu əsasında (N.N. Oznobişin, 1930); «Özünümüdafiə və silahsız hücum» (İ. Soloneviç, 1928), burada müəllif xüsusilə vurğulayır: «...bu – boks, güləş və ciu-citsunun birləşməsidir» [13, 18]. Sambo idman təkmübarizliyinin müxtəlif növlərinin, döyüş sənətinin və güləşin ənənəvi növlərinin: Azərbaycan (güləş), özbək (uzbekça kuraş), gürcü (çidaoba), qazax (kazaxşa kures), tatar (körəş) və s. ən effektiv fənd və taktikasından ibarətdir [13].

Təkmübarizliyin (döyüş sənətinin) müxtəlif növlərinin təhlili göstərir ki, müxtəlif xalqların öz üslubu, növləri və istiqamətləri, onların optimal səmərəliliyindən deyil, yerli ənənələrindən dolayı formalaşmışdır. Təkmübarizliyin bir çox növlərində və sistemlərində həddindən artıq milli ənənə və qaydaların mövcudluğu, döyüşçülərin effektiv hazırlığına mənfi təsir göstərir [7, 12, 15].

Bu, kifayət qədər ciddi bir problemdir, parçalanma səbəbi və təkmübarizliyin yeni məktəblərinin və üslublarının yaranmasıdır. Belə ki, döyüş sənətinin məşhur bilicisi Brüs Li qaydalara kor-koranə riayət edilməsinə qarşı çıxış edirdi və belə hesab edirdi ki, onlar yaradıcılıqdan məhrum edir və döyüş zamanı əngəl olur. Bu cür etirazın nəticəsi olaraq özünün Cit-kun-do üslubunu (yumruğu qabaqlayan) və ya özünün dediyi kimi «üslubsuz üslub» yaratmışdır [7, 12, 15].

Kikboksinq, bir idman növü kimi, tam təmaslı döyüş zamanı, boksda əllərlə iş texnikasının karate texnikası üzərində üstünlük faktının qəbul edilməsi nəticəsində meydana çıxmışdır. Taekvondoda ayaqlarla zərbə texnikası üstünlük təşkil edirdi, lakin əllərlə zərbələrdən, ümumiyyətlə istifadə olunmurdu, mütəxəssislərin fikricə də, bu ciddi çatışmamazlıq idi [2].

Beləliklə, ənənəvi məktəb nümayəndələrinin qaydalara bağlılığı, yarışlarda texniki-

taktiki potensialın reallaşmasına mənfi təsir göstərir [7, 12]. Yarışlar və ya münafiqəli vəziyyətlər zamanı təkmübarizliyin müxtəlif üslublu nümayəndələri təkbətək döyüşü, şablon texnikadan istifadə etməklə, hər hansı bir uydurulmuş qaydalarla deyil, konkret vəziyyətlərdə qələbəni təmin edə biləcək texniki hərəkətlərdən istifadə etməklə, döyüş üçün ümumi qəbul edilmiş üsulla keçirirlər.

Nəticə:

1. Təkmübarizliklər, fiziki tərbiyənin tərkib hissəsi, müdafiə və hücum vasitələri olub insan cəmiyyətinin yarandığı dövrdən məlumdur. Onlar tarixi dövrdən, cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq inkişaf etmiş; şəxsi, kollektiv və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinə imkan yaratmış, hərbi qüvvənin, siyasi statusun və dövlətin beynəlxalq sahədə imicinin güclənməsinə təsir göstərmişlər.

2. Təkmübarizliyin müxtəlif növlərinin inkişafının mərhələlərinin, səbəblərinin və xüsusiyyətlərinin obyektiv əks etdirilməsi üçün onları fiziki tərbiyənin yaranmasının əsas nəzəriyyəsinin kontekstində nəzərdən keçirmək lazımdır (təhlükəsizlik, müharibə, oyun, artıq bioloji enerji, magiya ehtiyacları).

3. Bu məsələnin ehtiyaclar iyerarxiyası prizmasından (fizioloji, təhlükəsizlik, sosial, tanınma, hörmət və özünütəsdiq ehtiyacları) öyrənilməsi motivasiyanın rolunu və səbəblərin təkmübarizliyin inkişafına, insanın davranışına təsir göstərən və onu müəyyən məqsədə doğru aparən fəaliyyətə təhrik edən amillərin təsirini müəyyən etməyə imkan verir.

4. Təkmübarizlik (döyüş sənəti) müəyyən qanunauyğunluqlara əsasən yaranır və inkişaf edirdi. Müxtəlif xalqlar üçün təkmübarizliyin öz növləri, tərzləri və sistemləri formalaşdı, lakin onların əksəriyyətində qaydalar və milli ənənələr daha çoxluq təşkil edirdi ki, bu da idmançıların (döyüşçülərin) hazırlıq prosesinin səmərəliliyinə və yarış və tətbiqi fəaliyyətdə texniki-taktiki arsenalının reallaşmasına mənfi təsir göstərirdi.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЕДИНОБОРСТВ В ИЕРАРХИИ ПОТРЕБНОСТЕЙ И ОСНОВНЫХ ТЕОРИЯХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Р.А. Акперов,
М.С. Алыев

Аннотация: В данной статье отражены вопросы развития различных видов единоборств на разных исторических этапах человеческой цивилизации. Выделены основные теории возникновения физического воспитания и особенности развития единоборств через призму пирамиды потребностей. Отмечено, что единоборства (боевые искусства) во всем мире развиваются по определенным закономерностям. В разных странах формировались свои стили и направления, однако многие виды и системы единоборств перенасыщены канонами и национальными традициями, которые отрицательно влияют на эффективность применения технико-тактического арсенала в реальном поединке. Таким образом, привязанность представителей традиционных школ к канонам, отрицательно влияет на реализацию технико-тактического потенциала в соревнованиях, проводимых в полный контакт.

Ключевые слова: развитие, единоборства, потребности, вид, стиль, исторические этапы, теории возникновения физического воспитания.

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF MARTIAL ARTS IN THE HIERARCHY OF NEEDS AND THE BASIC THEORIES OF THE EMERGENCE OF PHYSICAL EDUCATION

R.A. Akbarov,
M.S. Aliyev

Annotation: This article reflects the development of various types of martial arts at different historical stages of human civilization. The main theories of the origin of physical education and the features of the development of martial arts through the prism of the pyramid of needs are outlined. It is noted that single combats (martial arts) all over the world are developing according to certain regularities. In different countries, their styles and directions are formed, but many types and systems of martial arts are oversaturated with canons and national traditions, which negatively influence the effectiveness of the use of the technical and tactical arsenal in a real fight. Thus, the attachment of representatives of traditional schools to the canons, negatively affects the implementation of technical and tactical potential in competitions held in full contact.

Keywords: development, martial arts, needs, kind, style, historical stages, theories of the emergence of physical education.

Ədəbiyyat

1. Məcidov N.B. Bədən tərbiyəsinin nəzəriyyəsi və metodikasını (dərslük). I hissə: Bədən tərbiyəsi nəzəriyyəsinin ümumi əsasları. Bakı: "Müəllim" nəşriyyatı, 2018. – 212 s.
2. Məmmədli, S. Taekvondo. Bakı: "Ozan" nəşriyyatı, 2000, 192 s.
3. Novruzov D.Q. Güləşmə. Bakı. – 1992.
4. Булатова, М. М., Бубка, С. Н. Культурное наследие Древней Греции и Олимпийские игры. Ол. Лит., Киев, 2012.
5. Голощапов, Б.Р. История физической культуры и спорта. Академия, Москва, 2010.
6. Григоревич, В.В. Всеобщая история физической культуры и спорта. Советский спорт, Москва, 2008.
7. Долин, А.А., Попов, Г.В. Кэмпо – традиция воинских искусств. Наука, Москва, 1990.
8. Занюк, С. Психология мотивации. Эльга-Н; Ника-Центр, Киев, 2002.
9. Ильин, Е.П. Мотивация и мотивы. Питер, Санкт-Петербург, 2006.
10. Комаров, С.Н., Цатурова, К.А., Курамшин, Ю.Ф. История физической культуры. Академия, Москва, 2013.
11. Кун, Л. Всеобщая история физической культуры и спорта. Радуга, Москва, 1982.
12. Линдер, И.Б., Фомин, В.П. Диалог о боевых искусствах во стока. Молодая гвардия, Москва, 1991.
13. Лукашев, М.Н. Родословная самбо. ФиС, Москва, 1986.
14. Маслоу, А. Мотивация и личность. Питер, Санкт-Петербург, 2010.
15. Оранский, И. В. Восточные единоборства. Сов. спорт, Москва, 1990.
16. Пельменев, В.К., Конева, Е.В. История физической культуры. КНУ, Калининград, 2000.
17. Столбов, В.В. История физической культуры. Просвещение, Москва, 1989.
18. Харлампиев, А.А. Система самбо. ФАИР-ПРЕСС, Москва, 2004.